

A rizsről és az öntözésről

II. rész

A rizzsel kapcsolatos tennivalók közt a tisztítás volt a legkeservesebb, ez okozott legtöbb szenvedést, ezt szokták meg a munkások a legnehezebben. Nemcsak az én tapasztalatom ez, így vélekedtek a rizsőrök is, akiknek a tisztításból is jutott bőségesen.

A szenvedést a rizsszalma pora okozta, amely sokkal élesebb és csipősebb, mint az árpáé. Mintha finom üvegport vegyítettek volna bele. Kint a földeken, a szérűkön ősszel már nem reked meg a levegő, mindig fúj annyi szél, hogy a port elvígye, a szalma se tökéletes száraz, nem porzik nagyon, a por mégis sok bajt okozott.

A mi gyapotgyári telepünkön pedig sűrű, szürke porfelhőben csattogtak éjjel-nappal a rosták. Az üvegszerűen éles porszemek rátapadnak nemcsak a nedves, hanem a száraz bőrre is. Ha valaki megállt a gépek közelében, két perc múlva már vakaródzott, mintha tetűk lepték volna el. A pornak pedig egyéb se kell, csak egy kis dörzsölés, máris beleeszi magát a bőrbe. A szemnél gyulladásokat okoz, a nyakon meg a csuklókön kisebesíti és elgennyesíti a bőrt. Voltak olyan érzékeny bőrű munkások, akik egyáltalán nem bírták elviselni ezt a port, egy-két nap múlva otthagyták a telepet.

Két műszakban dolgoztunk, a két brigád hetenként váltogatta a nappali műszakot az éjszakaival. Az első héten naponként cserélődtek a tagok. Igaz, hogy a bér miatt is heves vitára került sor. A munkások keveselltek az 1,20 Ft-ot mázsánként. A rizs ugyanis sokkal tapadósabb, mint a búza vagy a többi gabona, a rosták ezek tisztítására készültek, a nagyon szennyezett s főképp a szakállas rizsekből óránként öt-hat mázsánál többet nem tudtak feldolgozni. A rendelkezések szerencsére elég rugalmasak. Az első hét tapasztalatai alapján „helyi” normát és bért alakítottunk ki, amellyel a munkások megkereshették a napi 50–60 Ft-ot anélkül, hogy a gépeket vagy önmagukat hajszozniok kellett volna. Közben a por ellen is találtak védelmet. Az ing ujját a csuklónál szorosan bekötötték, fejükre ráhúzták az esőköpeny csuklyáját s szélét a kabátgallér alá dugva körülkötötték. Volt, aki sálat

vagy sebkötöző fáslit tekert a nyaka köré. Védőszemüvegről a gazdaság gondoskodott. Tökéletes szigetelést ez az ezgotikus öltözet sem nyújtott. A bőr kisebesedését csak az kerülte el, aki türelemmel viselte a csipést, aki keveset vakaródzott. Ónuralomból és fegyelemből is naponként vizsgáztak a tisztító munkásai.

A következő őszön már a vajhāti üzemegeység új fedett pajtájában szállítószalaggal is rendelkező cséplővel végeztük ezt a munkát, ott a portól már csak a zsákolók szenvedtek, akiknek a nyakába a durva vászonról könnyen bele-dörzsolódott, ha nem voltak elég óvatosak.

A gyommal súlyosan fertőzött és nedves rizs tisztítása és szárítása egyébként is sok bajjal és költséggel járt. A cséplők a gyors munka során a gyommagvakon kívül a polyva jelentős hányadát is benne hagyták a szemben, a nedvesség miatt örökös volt a befülledés, a dohosodás és a rothadás veszélye. A szabad szérűkön tárolt zsákok sokszor megáztak, s mire a telepre beszállították, már gőzöltek s bűzlöttek. Az ilyen szállítmányokat soron kívül ki kellett rostálni, hogy a rizst megszáritva megmenthesük. Előbb a raktár cellái teltek meg ilyen rizzsel, ahol 15–20 cm-es rétegben kiterítve s naponként forgatva gondoztuk, aztán az udvar is, ahol hatalmas ponyvákön szárítottattuk.

A polyvában és a kiválasztott idegen magvakban 5%-nál több ép rizsnek nem volt szabad maradnia, a tiszta rizs pedig 15%-nál több nedvességet nem tartalmazhatott, mert másképp nem bírta volna a zárt kocsikban való szállítást. Amíg ezt elértük, a behordott termés egy részét kétszer, sőt háromszor is át kellett engedni a gépeken. A polyvából, amelyen ebben az évben a bruzóne okozta rengeteg léha is szaporított, a százméteres raktár nagyságát megközelítő halom keletkezett. Ezt is el kellett szállítani. Kint a gazdaságban, mivel a gyomok miatt trágyának se volt jó, miután a baromfi kiválogatta, elégették. A gyommagvakat, amelyek közt sok volt a törött és a tökéletlenül fejlett rizsszem is, megőrölve takarmánynak használták föl. A tisztítást abban az évben

december közepén fejeztük be, a telepet Szilveszterkor üritettük ki. A munka a következő néhány évben a vajhái telepen is eltartott decemberig.

*

A növények közt is vannak népszerűek és ellenszenvesek. A gyapot például minden propaganda és kedvezmény ellenére rendkívül népszerűtlen növény volt nálunk is.

„Nem ide való vagyok én” — akkor terjedt el nálunk ez a régi népdal. Csak az első sorát idézték gúnyjal, méreggel és kárörömmel a parasztok, de mások is, ha a gyapot szóba került. 1955-ben az én munkatársaim már azt mondogatták, hogy a rizsnek is hamarosan eladólják ezt a nótát. Pedig a rizs, ha egyesek sajnálták is a feltört legelőket, sokkal népszerűbb növény lett. Gyomlálás, aratás és tisztítás közben ezt is szídták, mégis szerették, mert jó pénzt lehetett keresni benne. Népies neve: a rizsa is úgy hangzik, mintha egyben bécenév is volna. A kipusztulást emlegető jóslatokba sajnálkozás is vegyült.

A borúlátásnak persze komoly tárgyi okai voltak. Ezek közt elsőnek a bruzónét, a rizs járványos betegségét kell említenünk. A *Piricularia* nevű gomba okozza, amely barna foltokban jelentkezik a növény levelén, szárán és bugáján, s elszáritja a rizst, olyan lesz, mint ha lepörzsölték volna. Minden évben előfordul, de a háború után háromszor katasztrofális mértékben sújtotta a rizst. A Növényvédelmi Kutató Intézet egyik jelentése szerint 1949-ben hatvanmillió, 1954-ben ötszázmillió, 1955-ben pedig egymilliárdos kárt okozott. A rizs átlagtermése ebben az évben 4,5 mázsa, Vásárhelyen is csak 5,5 mázsa lett holdanként. A bruzóne ellen, amelyre a bőtermő, szép hosszú szemű, acélos Dunghan Shali nevű rizs a legfogékonyabb, akkor még alig tudtak védekezni.

Ez a rizs nálunk olyan értékes tulajdonságokat vett föl, hogy a világpiacon minőségben és árban minden más rizst maga mögött hagyott. Termelését mégis korlátozni kellett. Az állami gazdaságok 1956 óta nem vethetik, csak a tsz-ek meg az egyéniék. Helyette a bruzónéval szemben rezisztens külföldi fajtákat igyekeztek meghonosítani, ezek azonban újabb problémákat vetettek föl: gyengébb csirázásuk állományritkulást okozott, tenyészidejük kitolódott, rosszul kötöttek és érték, minőségük silányabb, sem a termelők, sem a fogyasztók tettségét nem tudták megnyerni. Ezekután

mást már nem tehettek: csökkenteni kellett a rizs vetésterületét, mert egyelőre a veszteségek elkerülésére jobb megoldás nem kínálkozott. A fordulópontot jelentő 1955-ös esztendő után hat év alatt 42 ezer holdra, kerekén a felére zsugorodott a rizsszel hasznosított terület, Vásárhelyen pedig egy negyedére, 840 holdra.

Ezt a negatív előjelű változást egyedül a bruzóne, illetve a tőle való félelem nem magyarázza meg. Az igazság az, hogy mezőgazdaszaink nem tudtak sikeresen megbirkózni ezen kívül a többi növényi és állati kártevővel, a fajták kiválasztásának, a vetésforgó kialakításának és a betakarítás gépesítésének egyre nyomasztóbb problémáival sem. A monokultúrás termelés kiméretette, elgyomosította a telepeket és sok helyen elmcocsarásította a környező mélyfekvésű földeket is. Ezt is föl kellett végre számolni, mert a termésátlagok folyton csökkentek, a termelési költségek pedig egyre emelkedtek. Amíg 1950 és 1955 között kb. egymilliárd Ft hasznot hozott az országnak a rizs, 1960-tól már nem jövedelmezett, hanem ráfizettünk. A szakértők már ekkor nyíltan feltették a kérdést: tekintve, hogy hazánk a rizsovezet legészakibb vonalán fekszik és rendkívül szeszélyes időjárása is minden évben bizonytalanná teszi a termést, érdemes-e nagyban foglalkozni vele, van-e egyáltalán létjogosultsága nálunk, s ha igen, milyen keretek között?

A sokoldalú vizsgálat és vita eredményeként 1961-ben az az álláspont alakult ki, hogy a rizstermesztést nem szüntetik meg, csak ésszerű területi keretek közt fogják tartani. A hazai szükséglet évi 30–35 ezer tonna hántolt rizs, ezt 30–40 ezer holdon veszteség nélkül meg tudjuk termelni, ebből Vásárhely mintegy 8–900 holddal veszi ki a részét. Ezt a területet mindenütt ott jelölik ki, ahol más növényt öntözéssel se tudnának termelni, s itt megteremtik a rizs számára a legkedvezőbb feltételeket.

Az utóbbi években, a rizsterület csökkentésével párhuzamosan, valóban sok minden történt a múlt hibáinak kiküszöbölése és a biztonságosabb termelés megalapozása érdekében: a régi telepeken tereprendezést hajtottak végre, bevezették a hazai kísérletek során is jól bevált hatos vetésforgót: három évig rizst, aztán háromig pillangósokat termelnek. A fajtakérdés még megoldatlan, mert kutatóinknak nem sikerült olyan rizst előállítani, amely minden vele

szemben támasztott igényt tökéletesen kielégítene. A külföldi fajták közt azonban találtak olyanokat, amelyek nemcsak a bronzóval szemben rezisztensek, hanem elég bő és minőségileg is kielégítő termést hoznak, aratásuk kézikészával, sőt géppel is végezhető, mert nem peregnék, nem szórnak. Vásárhelyen a Szovjetunióból behozott Uz-Rosz 17 nevű rizs vált be leginkább, ma főképp ezt termelik. A vegyszeres gyomirtás fejlődése teljesen kiküszöbölte, feleslegessé tette a költséges gyomlálást. A kétszikű gyomok jól bevált irtószere, a Dikonirt után nemrég fölfedezték a Stam F34 nevű vegyszert, amely a kakasláb-féléket pusztítja sikeresen. Hazánkban épp a Vásárhelyi Állami Gazdaság Kísérleti Telepén próbálták ki először 1962-ben, a következő évben már nyolcszáz holdon használták az országban sokfelé, kitűnő eredménnyel. A gyomokat és az állati kártevőket irtó vegyianyagot ma már repülőgép szórja a nagyüzemek telepeire, ez végzi a fejtrágyázását is, biztatóak a vetés repülőgéppel való végzésére indított kísérletek, és olyan vegyszert is találtak már, amely a Dunghán Shalit, a mi legértékesebb rizsünket megvédi a bronzótól. Ez azonban még olyan drága, hogy használatba vétele országosan erősen megemelné a termelés költségeit.

A késő ősze benyúló betakarítás látszik még mindig a legsúlyosabb tehernek a rizstermelő gazdaságokban. 1960-ban egy országos anketon azt mondta az előadó: „Félek, hogy rizst rövidesen azért nem merünk termelni, mert nem tudjuk betakarítani”. A nem pergő rizsfajták termelésének bevezetése óta valamivel kedvezőbb a helyzet, s remény van arra, hogy a második öt éves terv végére a vetésterület 80%-án gépek fogják végezni az aratást, de a szállítás, a tisztítás és a szárítás költségeinek csökkentését is megoldják.

A borúlátó jóslatok tehát, amelyek a gyapottal azonos sorsot szántak a rizsnek is, nem váltak valóra. A tudomány és a gyakorlat erőfeszítésein kívül ez jórészt annak tudható be, hogy 1957 óta a józan gazdaságosság elvei érvényesülnek a mezőgazdasági tervezésben is. Nem erőszakolják a rizst, reális határok közt, felényi területen, de viszonylag sokkal biztonságosabban és sikeresebben termeljük. A múlt évben pl. a mi gazdaságunk 20 mázsás, kiváló minőségű átlagtermést takarított be 500 holdról, s majdnem ugyanennyit a tsz-ek is 320 hold-

ról. Egyéni rizstermelő 1960 óta nincs nálunk.

*

Úgy érzem, választ kell adni ezek után arra a kérdésre is, hogy mi történt az öntözésre berendezett, de rizzsel nem hasznosított területekkel? Legfrissebb adatok szerint (1964. febr.) ma 516 ezer hold öntözhető földje van az országban s ebből 40–50 ezret foglal el a rizs. A többin ma főképp takarmányféléket és kerti növényt termesztnek öntözéssel.

A rizsterület fokozatos szűkítése idején sok telepen ismét száraz gazdálkodást vezettek be, de sok helyen évekig parlagon hevert és részben tönkre is ment a költséges beruházás igen tekintélyes része. Az öntözés régi nehézkes módjaival ugyanis nem boldogultak a szántóföldi növényeknél. De mióta az esőztető módszert bevezették, új és gyors fejlődésnek indult az öntözéses gazdálkodás több ágazata is az országban mindenfelé. Ma már a régi öntözőberendezések nem is tudják az igényeket kielégíteni.

Ennek az újabb, igen reális alapokon nyugvó, örvéndetes változásnak a szemléltetésére ismét Vásárhely példáját hozom föl. Nálunk, akárcsak az országban csaknem mindenütt, a kritikus 1955-ös évig az öntözéses gazdálkodás majdnem teljesen egyértelmű volt a rizstermesztéssel. A rizsen kívül ebben az évben csak 659 hold takarmányt és kapást, 248 hold kertet és 120 holdnyi legelőt öntöztek nálunk. 1963-ban pedig a 841 hold rizsen kívül már 4528 hold kapást és takarmányféléket, 859 hold kertet és 222 hold legelőt. A fejlődés különösen 1960–61 óta szembeszökő, amikor a mezőgazdaság szocializálása befejeződött. Azóta terjedt el nálunk is a korszerű esőztető öntözés.

Addig csak az árasztásos, a barázdás és a csörgedezett mód volt ismeretes, az esőztető öntözés egyik válfaját, a hajós öntözést csak szórványosan, nálunk csak az Atka szigeten alkalmazták. Az ötmillióس beruházás az 550 holdas szigetből 328-at tett öntözhetővé, a hajó évi üzemköltsége 173 000 forintba rúg. A 14,5 kilométer hosszú csatornahálózatot mindig feltöltve kell tartani, mert kisebb részekre zsilipek hiánya miatt nem oszt-hatják föl. A fölöslegesen nagy vízfelületen sok a párolgási veszteség, az elszivárgás megemeli a talajvíz szintjét, s a mélyebb fekvésű helyeken a víz kiöli a növényt. A csatornában elszaporodó gyomok akadályozzák a hajó mozgását és működését, de a hajómotor is gyöngé-

a feladathoz. Nem rizst, hanem takarmányt és kerti növényeket termelnek itt. Ma már nyilvánvaló, amit az ott élő parasztok akkor is láttak, hogy fölösleges volt megépíteni, mert a vízzel körülfogott, laza öntésiszap talajú, mindig paradús levegőjű szigeten az aszály sohase pusztította különösebben a növényeket. Ez a terület nem szerepel az itt fölhasznált számszerű adatokban.

Az esőztető öntözés rohamos fejlődésére Vásárhelyen jellemző, hogy 1960-ban még csak 450 holdon, 1963-ban pedig már 5356 holdon alkalmazták. A csatornákból motoros szivattyúkkal kiemelt víz a földön fekvő csővezetésekre szerelt, forgatható szórófejekből, apró cseppekké porlasztva hull a növényre. A berendezés könnyű s hordozható. Ahol a főcsöveket beépítették a talajba, ott csak a szárnyvezetéket kell tábláról táblára vinni. A vasból vagy műanyagból készült csövek veszteség nélkül szállítják és pontos mérték szerint adagolják a vizet. Rendezetlen, hullámos, laza, homokos talajokon is használható ez a berendezés. Vannak persze hátrányai is: ma még drága, és a vezeték áttelepítésekor letapossák a fölázott földet, kárt tesznek a növényben is. Vitathatatlan előnyei miatt azonban ez a legnépszerűbb, ennek van legtöbb jövője nálunk.

Az öntözéses gazdálkodás, illetve a rizstermelés munkái közül, amint látuk, a gyomlálók teljesen kivettek, az aratók és a rizsőrök száma pedig megfogyatkozott. Akikre a rizsnél nincs szükség, az öntözés más ágazatait, új technikáját elsajátítva találnak munkát a határban, mint az öntözés szakmunkásai. Ezeknek a számát a gyors fejlődés szükséglete szerint évről évre szaporítják a rendszeres szakmunkásképző tanfolyamok.

Ilyen körülmények közt tovább kellett fejleszteni az öntözőrendszereket is. Eddig az öntözés a legtöbb helyen a belvizevezető csatornahálózatból történt, amely már a kisüzemek számára sem volt előnyös és a nagyüzemi igényeket sem tudta jól kielégíteni. A lecsapolás megoldatlansága miatt súlyos belvízkárokat keletkeztek az öntözött területeken mindenfelé. A vízügyi hatóságok pár évvel ezelőtt hozzáfogtak a magasvezetésű öntözőcsatornák építéséhez, amelyek már csak az öntözés céljait szolgálják. Ezek a tulajdonképpeni korszerű öntözőcsatornák.

Folyik az építőmunka a vásárhelyi határban is. A lúdvári öntözőrendszer-

hez tartozó négy öntözőfűrt csatornáit a terv szerint kereken 20 000 holdat hálózna be, ebből 13 207 hold föld növényét lehet majd a munka befejezése után a különféle öntözőmódokkal az eddig kivéthetetlen aszálytól minden évben megmenteni. A berendezés háromnegyed része már üzemel, 1965-ben teljesen elkészül.

*

Itt említjük meg, hogy az ország 28 kísérleti állomása közül egy a vásárhelyi határban működik, száz holdon, a régi Szegedi út mellett, hat kilométerre a várostól. 1950-ben szervezték. 1962-ig a szarvasi ÖRKI-hez (Öntözési és Rizstermelési Kutató Intézet) tartozott, de dolgozott itt a Dél-alföldi Mezőgazdasági Kutató Intézet is. Feladata a rizs nemesítése volt. Tavaly az Országos Mezőgazdasági Fajta és Termelési Technikai Minősítő Intézet vette át, s most az új növényeket próbálják ki itt is, amelyeket a hazai és külföldi tudományos kutatóintézetek állítanak elő. A vásárhelyi telep öntözhető, itt tehát nemcsak az erősen kötött, szikes talajon való termesztést, hanem a vízhasznosítás kérdéseit is vizsgálják, de mód van az új gyomirtó – főképp a vízigyomokat pusztító – vegyszerek hatásának tanulmányozására is.

Jelenleg 270 új hazai és külföldi növényfajtaival kísérleteznek, köztük 37 búza-, 50 kukorica-, 30 cirok-, 20 rizs-, és szójabab-, 21 here-, 19 fű-, 12 lucerna-, 12 uborka- és karalábé-, 13 paprika-féleséggel. A KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) országok mezőgazdasága számára 18 féle új konzervbabot próbálnak ki.

*

Ez a kurta beszámoló nem ölelhetette föl, még csak nem is érinthette a rizs és az öntözés valamennyi eddig fölvetődött problémáját. Évről évre gazdagodó szakirodalom foglalkozik ezekkel nálunk is, ahogy szerte a világon. Csak azt a hatalmas erőfeszítést próbáltam itt fölvezetni, amelyet a mögöttünk levő évtizedekben tettünk a rizs meghonosítására, valamint a mezőgazdaság gyorsabb fejlődése és a biztonságosabb termelés szempontjából létfontosságú öntözéses gazdálkodás megalapozására, amelynek egyre táguló keretei közt, más termények mellett most már reális helyet foglal el a rizs is.

(Vége)

KÁRÁSZ JÓZSEF